

Bortom Lampedusa

En filmhandledning från Svenska Filminstitutet

Bild: Folkets Bio

Rek för gymnasiet

Bortom Lampedusa är en dokumentärfilm om människorna på den italienska ön Lampedusa och det liv de lever samtidigt som tusentals flyktingar söker nå denna Europas yttersta utpost. Ett bitvis smärtsamt samtidsdokument om hur verkligheten ter sig bortom tidningsrubrikerna.

Filmen och läroplanen

I gymnasiets läroplan står att ”Utbildningen ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på.” Med andra ord om ”alla människors lika värde” samt ”solidaritet mellan människor”. Gianfranco Rosis film *Bortom Lampedusa* skildrar ett Europa dit flyktingar söker sig över Medelhavet. Människor på flykt från länderna söder om Sahara, från Syrien med flera brandhärddar där människor förföljs och förtrycks, Vilket ansvar för våra medmänniskor har vi? Hur kan vi bäst praktisera just detta om solidaritet mellan människor? Visst skriver de flesta av oss under på devisen om alla människors lika värde – varenda trosuppfattning genomsyras av dessa tankar – men hur ska vi få detta att realiseras i praktiken och inte bara stanna vid några stolta ord? Dessa frågeställningar aktualiserar *Bortom Lampedusa* med en förfärande tydlighet.

Handling

Den lilla ön Lampedusa i Medelhavet med sina 6 000 invånare beläget emellan Tunisien och Sicilien, är stor som halva Gotska Sandön med sina ca 20 kvadratkilometer. En ö som i kraft av sitt läge hamnat mitt i världspolitikens centrum, en livboj i ett stormigt hav. Över 400 000 flyktingar har lyckats ta sig till ön de senaste 20 åren. Hur många som drunknat i sina försök att nå Europas utpost vet vi inte – men siffran 15 000 nämns i filmen.

I filmen får vi följa en handfull människor som lever sina vanliga liv som fiskare, som programledare på den lokala radiokanalen, som läkare – och som anställda inom kustbevakningen. Men vår ciceron är en ca 12-årig kille; Samuele Pucillo.

Som de flesta killar i hans ålder leker Samuele gärna krig, skjuter med sin slangbellsa, avlossar skottsalvor med sin imaginära k-pist samt följer ibland med sin pappa Nello ut på sjön och fiskar. ”På Lampedusa är vi alla sjömän.” säger någon, men Samuele blir lätt sjösjuk men hans pappa är förstående och ger honom rådet att träna genom att stå på pontonbryggan när det går vågor och att ro i hamnen i en liten roddbåt. Det går väl sådär.

Killen på den lokala radiokanalen spelar gärna de gamla schlagerörhången som lyssnarna ringer in och önskar sig – med en hälsning till någon kär person.

En central roll i filmen spelar läkaren Pietro Bartoli. Han både undersöker lokalbefolkningen för allehanda krämpor och assisterar Kustbevakningen när nyanlända flyktingar anländer ön genom att snabbt kolla deras hälsostatus vilket handlar om allt från lättare skador till svår uttorkning och död. ”Jag tvingas se fruktansvärda saker, döda kroppar, kvinnor och barn. Mina kollegor säger – du har sett så många döda, du har blivit van. Men det är inte sant. Det går inte att vänja sig vid att se döda barn, gravida kvinnor. ... Allt gör mig så arg, det skapar en tomhet i mig, ett stort hål och jag återser dem i mina mardrömmar.”, säger läkaren och tillägger att ”Det är varje människas plikt att hjälpa de här människorna.”

Filmen inleds med att vi ser Samuele gå omkring i ett lugnt landskap, han letar en lämplig klyka i ett pinjeträd för sin nya slangbellsa. Snabbt klipp till Kustbevakningens skepp på uppdrag ute i natten. Vi hör ett nödanrop över radion från en båt med över 250 människor ombord. ”Snälla, snälla, hjälp oss” hör vi en förtvivlad röst. ”Er position, er position!” svarar mannen på Kustbevakningens kommandobrygga. ”Vi måste ha er position”. En helikopter ger sig ut för att med sökarljus lokalisera de nödställda. Men inget resultat. Katastrofen är ett faktum, vi ser det inte i bild, men vi förstår. Filmens ytterligheter och kontrast är etablerad. I lokalradion dagen därpå rapporteras de kalla siffrorna; 250 döda igår utanför Lampedusas kust.

Berättelsen korsklipper hela tiden mellan dessa olika platser på den lilla vindpinade och karga ön, närmast en klippa ute i det stora havet. *Bortom Lampedusa* slutar med att vi följer en räddningsoperation – kanske typisk för hur det ofta kan gå till – där den italienska kustbevakningen via sina snabba gummibåtar assisterar en överfull båt med ett hundratal människor från olika länder ombord. De som sitter ”i första klass” uppe på däck har klarat sig förhållandevis bra. Sämre har det gått för alla de som betalat mindre, i ”tredje klass” nere i båtens lastutrymmer i totalt omänskliga förhållanden med olidlig hetta och uselt med luft. Där har många dött en kvalfylld död men några räddas, trots svår uttorkning. Kvinnor gråter, andra sitter med tomma blickar. En snabb titt ner i lastrummet fyllt med döda människor varefter kameran panorerer upp och ut över det stålblå havet. En klassisk bild av frihet – men i det här fallet även en grav, en dödens plats på jorden.

Bild: Folkets Bio

Bild: Folkets Bio

Dokumentärfilm – ”sannare” än spelfilm?

Kring dokumentärfilmen som genre vilar fortfarande en aura av att den är mer ”sann” än exempelvis spelfilmen. Men det är en sanning med modifikation. Även om regissören Rosi inte i klassisk mening har instruerat de medverkande om hur de ska agera eller stå och gå – så är alla bilder naturligtvis valda, alla kamerainställningar fullt medvetna för att nå den effekt han önskar med sin film.

För att komma närmare invånarna levde Gianfranco Rosi på ön Lampedusa i fyra månader innan han började filma, en inspelning som varade i 18 månader. Allt för att få deras förtroende, för att lära känna ön i bästa möjliga mån samt förstås för att hitta de människor som bäst kunde spegla de tankar han hade med sin film. Däremot – enligt en intervju i media – fanns ingen ”färdig” berättelse innan Rosi anlände till ön utan de möten han hade med olika människor formade slutligen berättelsen i sina olika delar. Med Samuele räckte det med fem minuter innan Rosi förstod att det var rätt person.

- Även om scenen där Samuele är hos läkaren Pietro Bartoli för att undersöka sin syn inte omedelbart är mer än just en synundersökning av en trygg, klok läkare med en sprallig och lite orolig småkille, så rymmer scenen likafullt djup symbolik. Hur kan vi tolka att Samuele får en lapp på sitt friska öga för att ”lära hjärnan att se bättre” på det lite sämre ögat? Diskutera hur regissören kan ha tänkt – vad han vill få oss att reflektera över. Behöver Europa tänka om, rentav lära nytt kring flyktingfrågan?
- Hur tolkar ni scenen mot slutet av filmen där farmodern lika varsamt som ömsint bäddar sängarna och därpå kysser de madonnebilder som finns i sovrummet? Handlar det om en blinkning till Kyrkan om att följa bibelns tydliga kärleksbudskap om medmänsklighet?
- I filmens slut ser vi bilder av 49 döda kroppar som ligger på durken nere i båtens lastrum. Halvnakna, döda i brist på luft och vatten och kanske av giftiga ångor från båtens maskinrum. Var det rätt av regissören att visa dessa nära, påträngande bilder? Är det att kränka utsatta människor och deras sista uns av värdighet ännu en gång? Eller är det en skyldighet att visa världen – alltså vi i publiken – vad som händer? För om inte media berättar om vad som sker – hur ska vi då veta och kunna ta ställning och i vår tur påverka politiska beslutsfattare och opinionsbildare. Handlar det rentav om en demokratisk skyldighet?

Filmens berättarmedel

Bortom Lampedusa är en nedtonad, eftertänksam film som berättas i ett lugnt tempo utan stora åthävor. Även i så pass känslomässigt starka scener som när läkaren Pietro Bartolo berättar hur han tvingas sitta och skära av kroppsdelar av döda flyktingar för att kunna utföra dna-identifikation. Just gapet mellan den fruktansvärda berättelse Bartolo förmedlar och det lugn som präglar hans gestalt ger en extra tyngd åt innehållet som det är svårt att inte djupt beröras av.

Inom spelfilmen talar vi om en dramatisk kurva i berättandet, vilket är det normala men som givetvis kan brytas upp på alla upptänkliga sätt. Alltså med ett anslag, en presentation av de medverkande samt själva konflikten. En fördjupning och upptrappning fram till den punkt vi brukar kalla ”Point of no return”. Därefter konfliktens crescendo eller klimax, upplösning och sedan avrundning ”lugnet efter stormen” fram till filmens slut. Detta är en tradition i berättandet som går ända tillbaka till det antika grekiska dramat med Sofokles och Aischylos och som sedan fångades upp och stärktes med den elisabetanska teatern och William Shakespeare på 1500-talet.

- Prova att rita upp denna dramatiska kurva på tavlan i klassrummet och låt eleverna var och en eller i mindre grupper lyfta fram scener som kan passa in på de olika momenten i en berättelses dramatik. Det blir också ett sätt att rekapitulera filmens historia samt att värdera dess berättarmedel. Berördes de av filmen? Berörs man lättare av ”verkligheten” i en dokumentärfilm jämfört med en spelfilm – varför? Vad lärde de sig?
- Följer *Bortom Lampedusa* en liknande dramatisk kurva? Jo, kanske. I inledningen presenteras vi för de medverkande, Samuele och hans kompis och pappa, doktorn och den vänligt omtänksamma farmodern med flera. Vi presenteras för konflikten – alltså dramat på havet, flyktingarnas utsatthet. Diskutera hur filmen sen utvecklas. Sker någon dramatisk stegring? Och hur slutar filmen, kan man kalla slutet en nedtoning?
- Förutom den nigerianske man som likt en rappare suggestivt berättar om utsattheten och dödens närhet under sin flykt till Europa, rymmer filmen få närgångna porträtt av flyktingarna. Rosi väljer att kyligare betraktelsesätt, det vi brukar kalla ”en fluga på väggen”. Vi möter dem mer som en anonym massa – vilket naturligtvis är ett medvetet grepp från regissören. Varför tror ni han har valt att göra så?

Bild: Folkets Bio

- Filmen har en hel del gemensamt med ett vanligt reportage såsom vi kan se det i Aktuellt eller Rapport – diskutera vad det är som mest skiljer filmen från ett nyhetsinslag i tv.

Ett europeiskt dilemma

Flyktingströmmen över Medelhavet mot Italien och Europa är ingen nyhet, den har pågått länge. Suget och lockelsen med Europa – för många närmast sinnebilden för själva paradiset – har funnits och kommer att finnas, särskilt så länge flera av länderna i Mellanöstern och på den afrikanska kontinenten i så hög grad präglas av ett förtryck som begränsar människors frihet.

Men flyktingströmmen har ökat markant de senaste åren och tragiken med alla som drunknar i vågorna når oss dagligdags via media. Det är naturligtvis inget mindre än en mänsklig katastrof och ett universellt politiskt misslyckande. Även lokalradion på Lampedusa redovisar siffrorna över dagens omkomna ”15 döda”, ”40 döda”, ”100 döda” i korta nyhetsinslag innan man åter spelar de älskade italienska balladerna ”Eld över vattnet” (Fuocoammare – filmens originaltitel) eller ”Droskförarens kärlek”.

Till skillnad mot tidigare i historien så vet vi vad som händer – tack vare en fri press. Likafullt ser vi så lite av ett kraftfullt gemensamt arbete för att lösa detta, med undantag av projektet Mare Nostrum – latin för Vårt (gemensamma) hav – där Europa samordnar sina insatser i olika räddningsoperationer på Medelhavet. Länderna inom EU käbblar sinsemellan om hur flyktingmottagandet ska gå till, vissa länder vägrar ta emot flyktingar enligt den fördelningsplan som antagits i Bryssel. Detta trots tydliga skrivningar i de olika fördrag alla medlemsländer har undertecknat och därmed förbundit sig att följa. EU visar här sin svaghet.

- EU träffade 2016 en överenskommelse med Turkiet kring flyktingmottagandet i Europa. Hur ser överenskommelsen ut? Vad skulle EU vinna på den – och vilket var Turkiets intresse i avtalet? Hur kom situationen att förändras sedan det militära kuppförsock som ägde rum sommaren 2017 och som starkt påverkade den demokratiska situationen i Turkiet?
- Hösten 2015 införde Sverige en ny, tillfällig asyllag med id-kontroll

vi gränserna som försvårade för asylsökande, vilket naturligtvis också var meningen. Likafullt; få länder har tagit emot så många flyktingar per capita som Sverige. Ta reda på hur Sveriges asylpolitik ser ut och vad den innebär för de asylsökande och deras familjer.

- Hur kan vi som medborgare agera? Vad kan vi göra för att dra vårt strå till stacken, försöka hjälpa till med det lilla vi kan? Diskutera i grupper efter att ni gjort research och undersökt hur situationen ser ut i exempelvis tre olika länder samt i EU centralt.
- Diskutera för- och nackdelar med att ta emot flyktingar för ett land som Sverige med stor yta och liten befolkning men god ekonomi. Hur ser problemen ut? Vari ligger de positiva effekterna?

Tips på fördjupning

Filmer

Zozo (Josef Fares, 2005)

Elixir (Babak Najafi, 2004)

Children of Men (Alfonso Cuarón, 2007)

In this world (Michael Winterbottom, 2002)

Welcome (Philippe Lioret, 2009)

Länkar

Här går det att hitta väldigt mycket på området, men vi rekommenderar särskilt:

<https://ceciliamalmstrom.wordpress.com/tag/lampedusa/>

EU-kommissionären Cecilia Malmströms blogg. Hon skriver mycket och kunnigt om migrationsfrågan.

<http://www.dagensarena.se/opinion/pensionera-inte-flyktingkonventionen/>

Lisa Pelling om flyktingproblematiken i ett historiskt perspektiv;

<http://www.dagensarena.se/opinion/ena-motstandet-mot-regeringens-flyktingpolitik/>

Lisa Pelling om den svenska politiska situationen kring flyktingar.

<http://www.dagensarena.se/opinion/inga-flyktingar-inga-eu-pengar/>

Lisa Pelling om principen att EU-länder som inte tar emot flyktingar enligt gemensamma överenskommelser heller inte bör få EU-stöd.

<http://www.europaportalen.se/2013/12/efter-lampedusa-eu-foreslar-nya-atgarder>

Webbtidningen Europaportalen som ägs av Svenskt Näringsliv och ett stort antal fackföreningar tillsammans om Flyktingfrågan och EU.

Produktionsuppgifter

Italien, Frankrike, 2016

Originaltitel - *Fuocoammare*

Manus - Gianfranco Rosi & Carla Cattani

Regi och foto - Gianfranco Rosi

Klipp - Giacompo Quadri

Ljuddesign - Stefano Grosso

Produktion - Donatella Palermo

Medverkande

Samuele Pucillo

Pietro Bartolo

Mattias Cucina

Maria Costa

Giuseppe Fragapane

Tekniska uppgifter

Längd: 108 minuter

Censur: Från 15 år

Språk Italienska

Svensk text

Svensk premiär 2016-09-02

Distribution: Folkets Bio

Redaktion

Text: Andreas Hoffsten

Redaktör: Anna Håkansson

Svenska Filminstitutet, november 2016

Kontakt

filmiskolan@filminstitutet.se

filminstitutet.se/filmpedagogik

Observera

Filminstitutet kan inte garantera att filmen finns i distribution

sedan den har slutat visas på ordinarie biografrepertoar. Via

[länken hfilminstitutet.se/sv/fa-kunskap-om-film/film-i-skolan/om-att-boka-skolbio/](http://länken.hfilminstitutet.se/sv/fa-kunskap-om-film/film-i-skolan/om-att-boka-skolbio/) kan ni lära er mer om hur en hittar och bokar film för visningar i lärande sammanhang.